

VASSÂF TARİHİ ŞERHİNDEN HAREKETLE ŞERH KAYNAKLARI MESELESİ*

Abdülkadir DAĞLAR**

ÖZET

Türk edebiyatında şerh ve metin şerhi çalışmalarının ilgilendiği konulardan biri de şerh kaynaklarıdır. “Şârihler, eserlerini kaleme alırken hangi kaynaklardan ve nasıl yararlanmışlardır” sorusu, bu çalışmada, kısmen de olsa, cevap arayacaktır. Farsça “Vassâf Tarihi”nin, Neylî Ahmed Efendi tarafından yapılan “Şerh-i Lugât-ı Vassâf” isimli şerhi, şerh kaynakları ve şerh metodu hususunda sorumuzu cevaplamaya yardımcı olacaktır. Çeşitli konularda yazılmış Arapça, Farsça ve Türkçe 300’den fazla kaynak eserden “istişhâd” metoduyla yapılan alıntılarla 3500 civarında kelime, terim ve deyim şerh edilmiştir. Bu çalışmada bu kaynaklar çeşitli şekilde sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: şerh, şerh kaynakları, şerh metodu, Vassâf, Neylî

THE PROBLEM OF COMMENTARY SOURCES ACCORDING TO VASSÂF’S HISTORY

ABSTRACT

One of studies about commentary in Turkish Literatures is commentary sources. In this study we are going to try to give an answer the question of “Which sources did commentary writers used when they wrote a commentary and how did they used those sources”. The commentary of Vassâf’s History, which is in Persian, “Şerh-i Lugât-ı Vassâf” which was written by Neylî Ahmed Efendi is going to help us to answer this question. About 3500 words were taken from more than 300 Arabic, Persian and Turkish sources and their commentaries were written. In this study these sources are going to classified in different ways.

Key Words: commentary, commentary sources, method of commentary, Vassâf, Neylî

Kaynaklar meselesi, bütün bilim dallarında olduğu gibi edebiyat bilimi araştırmalarının da ilgilenmekten vazgeçemeyeceği konulardan birisidir. İslâm medeniyeti dairesi içinde yer alan beşerî bilimlerin ve edebiyatların Kur’ân’dan hadîs ve sünnete, teolojiden filolojiye, tarih ve biyografî kitaplarından destanlar ve menâkıb-nâmelere, ilmî eserlerden edebî eserlere kadar, burada tek tek sayılamayacak derecede geniş bir yelpazeye sahip referans kaynakları vardır.¹ İlmî çalışmalar ile edebî faâliyetlerin âdeta kavşak noktası olan şerh veya metin şerhi geleneği içinde verilen eserlerde de bu kaynaklara mürâcaat edilmiş, atıflarda bulunulmuştur.

Temelinde bir dilcilik faâliyeti olan şerh veya metin şerhi² öncelikle, hangi dilde, sahada ve şekilde yazılmış olursa olsun, şerhe konu olan kelimeleri, cümleleri, mısraları, beyitleri bazen parçadan bütüne (kelime biriminden cümle veya mısra/beyit bütününe) bazen de bütünden parçaya (cümle veya mısra/beyit bütününden kelime birimine) ait olduğu dilin eserin yazıldığı dönemdeki

* Bu yazı, 25-26 Mayıs 2007 tarihinde Kayseri’de düzenlenen “I. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Tunca Kortantamer Hatırasına)”nda sunulmuş tebliğin geliştirilerek genişletilmiş şeklidir.

** Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, adaglar@erciyes.edu.tr

¹ İslâmî edebiyatlarda referans kaynakları hakkında geniş bilgi için temel olarak şu çalışmalara bakılabilir: Ağâh Sırrı Levend, “İslâmî Edebiyatın Esasları ve Kaynakları”, *TDAY-Belleten*, 1971, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1989, ss. 159-194; Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi -Giriş-*, c. I, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1998, ss. 102-532.

² Türk edebiyatı araştırmalarında “metin şerhi” konusunda en toparlayıcı bilgi için bkz. Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sayı: 8, İzmir 1994, ss. 1-10.

durumunu gözeterek ele alır, gramer ve anlam düzlemi içindeki yerini tespit eder. Bu, şerhin dilciliği ilgilendiren kısmıdır.³

Metin şerhinin bundan sonraki kısmı ise şârihin ve o konuda daha önceden fikirlerini beyan etmiş kişilerin yorumlarının yer aldığı, bazen de tartışıldığı kısımdır. Eğer şerh edilen metin hele edebî bir metin ise, bu kısımlar daha çok edebiyat araştırmacılarının ilgi alanına girmektedir. Ele alınan metinde geçen kelimelerin metnin yazıldığı dönemde veya ona yakın dönemlerde yüklenmiş olduğu manâların, yine aynı gelenek içinde yer alan şârihler tarafından tespiti ve te'yidi günümüz klâsik Türk edebiyatı araştırmacıları için emsalsiz veriler teşkil etmektedir.

Bu itibarla, klâsik metin şerhi dünyasında kaleme alınan “lügat şerhleri”nin fonksiyonunu dar bir çerçevede ele almak çok zor olsa gerektir. Zaten kendileri başlı başına birer dil hazinesi olan mensûr ve manzûm tarzda kaleme alınmış lügatlerin ve hele hele şerhlerinin, dil ve edebiyat çalışmaları için ne kadar zengin bir malzeme sunduğu, saha uzmanları tarafından kabul edilen bir gerçektir. Ancak, günümüzde lügat şerhleri üzerine çok az sayıda ve sınırlı çalışma bulunmaktadır. Fars edebiyatına ait önemli eserlerin ve bu eserlere ait lügatlerin Türkçe şerhleri⁴ ile Türkçe kaleme alınmış manzum lügatlerin⁵ yine Türkçe şerhleri de bu çerçevede değerlendirilebilir.

Şârihler eserlerinde çeşitli şerh metotları kullanmıştır. Bunlardan birisi de, çalışmamıza da temel oluşturan “istişhâd/şâhit gösterme” metodudur. Kur’ân’ı ve hadîsleri daha doğru anlayıp yorumlayabilme kaygısından doğan klâsik Arap dilciliğinde, “bir kelimenin veya bir ifadenin lâfız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek” anlamında “istişhâd” yöntemi kullanılmıştır.⁶ Bu yöntemin en önemli meselelerinden birisi, örnek olarak alınacak şahısların veya eserlerin kimler olduğudur. Kur’ân ve hadis çalışmalarında genelde Câhiliye şâirleri, muhadram⁷ şâirler, mütekaddimûn⁸ şâirler ve müvelledûn⁹ şâirler olmak üzere dört grup şâir, “şâhit” olarak kabul edilirken daha sonra bu konuda çeşitli uygulamalara gidilmiştir. Sonraki yüzyıllarda dil ve lügat çalışmalarında âyet, hadîs,

³ Geleneksel metin şerhinin, esasında bir dilcilik faaliyeti olduğu ile ilgili tafsilatlı bilgi için bkz. Naile Ağababa, *Ortaçağ Türk Dil Bilim Adamları*, Ahenk Yayınları, Van 2006.

⁴ Bu tür şerhler arasında çeşitli şârihler tarafından “Şerh-i Müşkilât-ı Mesnevî”, “Hall-i Müşkilât-ı Mesnevî”, “Şerh-i Müşkilât-ı Şeh-nâme”, “Şerh-i Müşkilât-ı Urfi-i Şîrâzî”, “Hall-i Müşkilât-ı Urfi-i Şîrâzî” gibi isimlerle kaleme alınmış eserler vardır. Bu tür şerhler genelde, meşrûh eserin içinde garip, müşkil görünen kelimelerin, deyimlerin haline, izahına ve genel şerh için veri sağlamak amacıyla yöneliktir.

⁵ Eski Türk edebiyatı sahasının araştırılmaya yeni başlanmış konularından “lügat şerhleri” ve “manzum lügat şerhleri” konusunda sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunun için bkz. Yusuf Öz, “Tuḥfe-i Vehbi Şerhleri”, *İlmî Araştırmalar*, sayı: 5, İstanbul 1997, ss. 219-232; Yusuf Öz, *Tuḥfe-i Şâhidî Şerhleri*, Konya 1999; Atabey Kılıç, “Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi ‘Hediyyetü’l-İhvan’”, *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları*, Volume 1/1, 2006, pp. 19-28; Atabey Kılıç, *Bosnavî Mehmed Necib, Sübha-i Sıbyân Şerhi Hediyyetü’l-İhvan (İnceleme-Metin)*, Laçin, Kayseri 2007; Zehra Gümüş, *Pîri Paşa-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî, Tuḥfe-i Mîr [Tuḥfe-i Şâhidî Şerhi](İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Erciyes Üniversitesi 2006; Zehra Gümüş, “Pîri Paşazâde Mehmed b. Cemâlî’nin Tuḥfe-i Şâhidî Şerhi: Tuḥfe-i Mîr”, *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3 (Tunca Kortantamer Özel Sayısı I), Summer 2007, pp. 296-312.

⁶ İstişhâd kelimesi yerine zaman zaman “ihticâc” ve “istidlâl” kelimeleri de kullanılmıştır. Terim ile ilgili detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “İstişhâd”, *DİA*, c. XXIII, İstanbul 2001, ss. 396-397.

⁷ Terim olarak farklı anlamlar yüklenmiş olsa da, “muḥadramûn” genelde, Câhiliye zamanında ve İslâm döneminde de yaşayıp eser veren şâirlere denilmiştir. Bu konuda bkz. Mehmet Efendioğlu, “Muḥadramûn”, *DİA*, c. XXX, İstanbul 2005, ss. 395-396.

⁸ İslâmî ilimler tarihinde, İslâm’ın başlangıcından H. 4. (M. 10.) asrın başlarına kadar devam eden zaman dilimi “mütekaddimûn/mütekkaddimîn devri” olarak kabul edilmektedir. Bu terim için bkz. Murteza Bedir, “Mütekaddimîn ve Müteahhirîn”, *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, ss. 186-188.

⁹ İslâm tarihinde “müvelledûn” terimi, Doğu’da, çeşitli yollarla dışarıdan getirilen ya da Araplar arasında doğup Arapça eğitim alan yabancı kökenli müslüman köleler ile Batı’da, İslâmiyeti kabul eden ilk İspanyollar’ın çocukları hakkında kullanılmıştır. Bu terim hakkında bkz. Mehmet Özdemir, “Müvelledûn”, *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, ss. 228-229.

atasözleri, dinî ve ilmî konularda yazılmış çeşitli eserler ile manzum ve mensur olarak kaleme alınmış edebî eserler de şâhit olarak kullanılmıştır.

İstişhâd yöntemine, İslâmî ilimler geleneğine bağlı olarak Türk-Osmanlı bilim dünyasında yapılan çalışmalarda da başvurulmuştur. Geleneğin yüzyıllar içinde verdiği ilmî ve edebî eserlerin sayısındaki büyük artış nispetinde kullanılan şâhit sayısı da artmıştır. Osmanlı ilim ve edebiyat geleneği Arapça, Farsça ve Türkçe dilleri üzerine kurulmuş olduğundan, istişhâd metodunda her üç dilden de eserler şâhit olarak kullanılmıştır.

Biz bu çalışmada, Vassâf Tarihi'nin, 18. yüzyılın ilk yarısında Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî tarafından "Mâ Lâ Budde Li'l-Edîb Mine'l-Meşhûri Ve'l-Garîb"¹⁰ adıyla te'lif edilmiş ve daha çok "Şerh-i Lugât-ı Vassâf" olarak tanınan şerhin şâhit ve örnek kaynaklarını "şerh kaynakları" açısından bir değerlendirmeye ve tasnif denemesine tâbi tutmaya çalışacağız. Ancak öncelikle, çalışmamıza konu olan şerh eserini, meşrûh eseri ve sahiplerini kısaca tanıtıcı bilgiler vermek yerinde olacaktır.

Daha çok, İlhanlı Devleti hükümdarlarından Olcaytu'nun verdiği "Vassâfu'l-Hazret" (yani sarayın veya sultanın meddahı) veya "Vassâf" lakabı ile tanınan İranlı tarihçi ve şâir Şerefü'd-dîn Abdullâh bin Fazlullâh-ı Şîrâzî (öl. H. 735/M. 1334), Salgurlu Atabegleri ile Moğol emir ve vezirlerinin himayesinde bulunmuştur. Kendisini meşhur tarihçi Atâ Melik Cüveynî'nin halefi olarak kabul eden Vassâf, Cüveynî'nin "Târîh-i Cihân-güşâ"sına bir zeyl olarak beş ciltlik "Tecziyetü'l-emsâr ve Tezciyetü'l-a'sâr"ını H. 697/M. 1297-1298'de te'life başlamış, ilk üç cildini H. 702/M. 1303'te İlhanlı hükümdarı Gazan Han'a sunmuştur. Son iki cildin te'lifini de H. 712/M. 1312'de bitirerek devrin İlhanlı hükümdarı Olcaytu'ya takdim etmiştir. Bu eser lâkabına nisbetle "Târîh-i Vassâf" adıyla meşhur olmuştur.¹¹

Tecziyetü'l-emsâr ve Tezciyetü'l-a'sâr, Târîh-i Cihân-güşâ'nın bir zeyli olması hasebiyle Moğollar'ın tarihî, fizikî ve siyasi coğrafyası, diğer devletlerle bilhassa Türk beylikleri ilişkileri hakkında geniş bir malûmat vermektedir. Bu çerçevede İlhanlı devletinin Salgurlu ve Lur atabegleri, Hârizmşahlar, Kirman ve Dehli sultanları ile münasebetleri eserde ayrıntılı olarak yer almaktadır.¹²

İslâm-Türk coğrafyasında geniş yankı bulan Vassâf Tarihi, bilhassa Osmanlı sahasında birçok kez istinsah edilmiş, çeşitli kişilerce tercüme ve şerhleri yapılmıştır. 18. yüzyılın ilk yarısında tarihçi-şâir Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ¹³ (öl. H. 1136/M. 1723-1724) Vassâf Tarihi'nin tercümesini, şerhini ve lügat şerhini¹⁴ ayrı ayrı eserler hâlinde te'lif etmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar sırasıyla Ahmed Neylî, İbrâhîm Hanîf, Ahmed Vâsîf, Mehmed Ârif,

¹⁰ Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî, *Mâ Lâ Budde Li'l-Edîb Mine'l-Meşhûri Ve'l-Garîb*, Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi, Râşid Efendi no: 959.

¹¹ Erdoğan Merçil, "Vassâf", *İA*, c. XIII, s. 232.

¹² Merçil, *a.g.m.*, s. 232.

¹³ Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayü'l-Fudalâ c. II-III (Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri, c. IV)*, (haz.: Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, ss. 746-747; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. IV, (haz.: Nuri Akbayar-Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1118; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c. III, (haz.: Mustafa Tatcı- Cemâl Kurnaz), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000, ss. 152-154.

¹⁴ Vassâf Tarihi lüğatinin Nazmî-zâde tarafından yapılan şerhin nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya no: 3151 (365 vr.); Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi no: 3227 (369 vr.); Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye no: 1162 (329 vr.); Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye no: 1396 (329 vr.); Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmâil no: 546 (274 vr.); Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye no: 3376; Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye no: 3377; Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb no: 1114 (265 vr.); Bu eserler de genelde "Şerh-i Müşkilât-ı Vassâf" ve "Şerh-i Müşkilât-ı Lugât-ı Vassâf" adlarıyla yer almaktadır. Nazmî-zâde'nin Türkçe kaleme aldığı bu lügat şerhi Doç. Dr. Atabey Kılıç danışmanlığında hazırlanan bir proje ile ilim âleminin istifadesine sunulacaktır.

ve Nushî-zâde tarafından eserin rahatlıkla anlaşılmasına yönelik tercüme ve şerh eserleri verilmiştir.¹⁵

Mîrzâ-zâdeler ailesinin bir ferdi olarak H. 1084/M. 1673'te İstanbul'da doğan Ahmed Neylî, küçük yaşta başladığı ilmî hayatına ilmiye sınıfının bütün kademelerinde tadrîcen görev alarak devam etmiştir. İkinci kez getirildiği Rumeli kazaskerliğinden yaşlılık ve hastalık sebebiyle ayrılmasından yirmi gün sonra yine İstanbul'da 19 Rebiyülâhır 1161/29 Mart 1748'de ölmüştür. Türk edebiyatının âlim-şâirlerinden sayılan Neylî'nin mürettep "Dîvân"ının yanında, "El-Fazlu'l-Vehbî Fî-Tercemeti'l-Cânibi'l-Garbi", "El-Evfâ Fî-Tercemeti'l-Vefâ (Fî-Fezâ'ili'l-Mustafâ)" ve "Mâ Lâ Budde Li'l-Edîb Mine'l-Meşhûri Ve'l-Garîb (Şerh-i Lugât-ı Vassâf)" adlı ilmî tercüme ve şerh eserleri mevcuttur.¹⁶

Kaynaklarda, Ahmed Neylî'nin, "Şerh-i Lugât-ı Vassâf"ı dönemin meşhur reisülküttaplarından Ebûbekir bin Rüstem-i Şîrvânî'nin (öl. 28 Ramazan 1135/2 Temmuz 1723) Vassâf Tarihi'ni şerh etme yolundaki çalışmalarını, müsveddelerini, toplayıp tamamlama suretiyle oluşturduğu yazılıdır.¹⁷ "Ebûbekir bin Rüstem-i Şîrvânî" hakkında verilen bilgiler ise büyük ölçüde bu yönde olup, Mehmed Süreyya, Şîrvânî'nin Vassâf tarihinin ilk cildinin lügatini şerh ettiğini bildirmektedir.¹⁸ Bu durumda eserin büyük kısmının şerhini Neylî'nin tamamladığı anlaşılmaktadır.

Tespit edilebildiği kadarıyla, eserin 8 nüshası bulunmaktadır.¹⁹ İstinsah kayıtlarından ve bir nüshanın sonunda düşülen tarih kıtasından yola çıkılarak bunların en eski tarihlisinin Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'ndeki nüsha olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüshanın 379a varlığında müstensihin düştüğü ferağ kaydının sonunda verdiği hicrî "3 Cemâziyelevvel 1150" tarihi milâdî 29 Ağustos 1737'ye denk gelmektedir. Şîrvânî'nin ölüm tarihinin 2 Temmuz 1723 olduğu göz önüne alındığında, 29 Mart 1748'de vefat eden Neylî'nin, eserin te'lifini bu tarihler arasında yaptığı anlaşılmaktadır.

Eserin tüm nüshaları bizzat incelenmiş olup, bu çalışma Râşid Efendi 959 numaradaki nüsha esas alınarak yapılmıştır. Nüshanın 1b-360a varakları arasında Vassâf Tarihi'nin lügati şerh edilmiştir. 360a'da şerhin sonunda bir "Temmet" kaydı vardır. 360b-378b arasında bazı ayetlerin, muhtemelen Neylî tarafından yapılan, tefsiri yer almaktadır. 379a'da da "Vaqa'a'l-ferâğ 'an-tahtîri

¹⁵ Merçil, *a.g.m.*, s. 233.

¹⁶ Neylî hakkında daha detaylı ve etraflı bilgi için bkz. Sadık Erdem, "Neylî, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", *Yedi İklim*, Aralık 1992 (Ayrı basım); Atabey Kılıç, *18. YY.'ın Meşhur Âilelerinden Mîrzâ-zâdeler*, Laçın Yayınları, Kayseri 2001, ss. 59-79; Atabey Kılıç, *Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî ve Divanı*, Kitabevi, İstanbul 2004; Sadık Erdem, *Neylî ve Dîvânı*, AKM Yayınları, Ankara 2005.

¹⁷ "İzzî de bu konuda '...ve bir kaç defa re'îsü'l-küttâb olan efâzîl-ı 'aşrîniñ ser-bülendi 'Acem Ebûbekr Efendi merhûmuñ Târîh-i Vaşşâf'ın lügât-ı 'Arabîyye'sin cem' ü hall kaçdıyla bida' buyurdıkları nüsha nâkış ve perîşân kalmağla merhûm-ı mebrûr niçe fevâ'id-i cezile zammıyla tertîb ü tekmiñ idüp bir eşer-i cemil buyurmuşlardır...' diyerek tamamlayıcı bilgi vermektedir. Bkz. İzzî: Tarih, vr. 160b. İzzî'den hareketle bazı kaynaklar da bu bilgileri tekrarlamıştır. '...sâbîkû'z-zîkr Re'îsü'l-küttâb 'Acem Beg Efendi'niñ 'Mâ Lâ Budde Minhu Li'l-Erîb Minel-Meşhûr ve'l-Garîb' nâm târîh-i Vaşşâf'ın şerhi nâ-tamâm kalmağla fevâ'id-i keşîre zammıyla itmâm itmişdir" Tevfik: Mecmû'ati't-Terâcim, vr. 99a.; "Acem Ebûbekr Efendi'niñ Vaşşâf şerhiniñ itmâmı..." Mehmed Süreyya: Sicill-i Osmânî, C. I., s. 251." Kılıç, *Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî ve Divanı*, s. 174.

¹⁸ "...Tarih-i Vassâf'ın ilk cildine güzel bir şerhi vardır." Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. II, s. 431; "...Âşârî: 'Mâ Lâ Budde Li'l-Edîb', 'Şerh-i Târîh-i Vaşşâf'dur." Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, c. I, s. 233.

¹⁹ "İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. Y. Nu. 974; Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hacı Selim Ağa Nu. 815 (Hem Didüm târihini ey Nâ'ili/**Bu kitâb oldu bi-'avni'llâh temâm**) (H. 1157/M. 1144); Süleymâniye Kütüphanesi Mihrişah Sultan Nu. 317/2 (H. 1174/M. 1760); İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. Y. Nu. 3969 (H. 1195/M. 1781); İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. Y. Nu. 1516; Süleymâniye Kütüphanesi Lala İsmail Nu. 545/2; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi A.Y. Nu. 3221; Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi Râşid Efendi Nu. 959 (3 Cemâziyelevvel 1150/29 Ağustos 1737)." Kılıç, *Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî ve Divanı*, ss. 176-179.

Lugâtu'l-Vaşşâf" şeklinde bir ferâğ kaydı vardır.²⁰

Eser, "hurûf-ı hecâ" yani elifbâ tertibine uygun olarak oluşturulmuştur. Ancak sadece kelime ve deyimlerin ilk harfleri esas alınmıştır. Muhtevasında, Arapça, Farsça, Türkçe, Moğolca 3500 civarında kelime ve deyimlerin izah ve şerhi bulunmaktadır. Bu kelime ve deyimler, önemine göre bazen kısaca bazen de ayrıntılı bir şekilde şerh edilmiştir.

Eserde, çok çeşitli konularda Arapça, Farsça, Türkçe (bilhassa Osmanlı ve Çağatay Türkçesi) 300'ün üzerinde şâhit kaynak yer almaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere, şerh kaynakları üzerinde yapılacak inceleme ve tasnif denemesinde örneklem olarak bu eser kullanılmıştır. Şâhit gösterme, ya doğrudan "kaynak eserden alıntı yapma", veya dolaylı şekilde "kaynak eser içinde başka kaynaktan yapılmış alıntıyı içeren pasajı verme" yoluyla yapılmıştır. İstîşâh metoduyla yapılan alıntılarının sonunda, nâdiren de başında, "eserin adı" veya "eserin meşhur adı" verilmiştir. Bazen de kaynak eserin adı yerine, "eser sahibinin adı (veya meşhur adı)" yazılmıştır.

Kaynakları başlıca üç grupta tasnif etmek mümkündür: Diline, konusuna ve türüne göre tasnif. Tasnif sırasında kaynaklar ayrı ayrı, varsa, her grupta sınıflarına göre yerleştirildi; bazı kaynaklar ise ancak tek grupta yer bulabildi. Kaynak eser ve kaynak şahıslar hakkında ulaşılabildiği kadarıyla kısa bilgiler, ilk grup tasnifte dipnotlarda gösterildi.²¹ İlk grupta yer almayan birkaç kaynak dışında, bu bilgilere sonraki tasniflerde tekrar yer verilmedi.

A. Diline göre tasnif:

İstîşâh edilen kaynakların çoğu, İslâm medeniyetinin üç büyük dili Arapça, Farsça ve Türkçe'den biri ile kaleme alınmıştır. Bu tasnif, bu üç dile ayrılmış üç gruptan oluşmaktadır.

1. Arapça kaynaklar: Kâmûs²², Şerh-i Ebniye²³, Ebu'l-Abbâs²⁴, Ka'b b. Zühayr²⁵, Keşkül²⁶, en-Nihâye²⁷, Şerhu İştlâhâtu's-Şüfiyyeti Muhyi'd-dîni'l-Ârâbi²⁸, Muhyi'd-dîni'l-

²⁰ Yazmalar elektronik ortama aktarıldığından nüshanın aslını görme imkânımız olmadı. Ancak daha önce yapılan bir çalışmada, varak numaraları ile ilgili birkaç küçük farkla (Bu farklar muhtemelen 379b'nin başında daha önceden yazılan "371" rakamından kaynaklanmaktadır.), nüshanın tavsifi şu şekilde verilmiştir:

"Çaharküşe, şemseli, zencirekli, miklepli kahverengi deri cilt âharlı, suyu filigranlı, beyaz, âbâdi kağıt; talik yazı, metin siyah, başlıklar kırmızı mürekkeple, önemli kelimelerin altı kırmızı mürekkeple çizilmiş; 290x165, 195x90 mm. ölçü, 31 satır, 371 yaprak, 351b, 352a-b ve 353a boş; istinsah tarihi (vr. 371a) 3 Cemâziyelevvel 1150/29 Ağustos 1737 Çarşamba; müstensih Mehmed Bahtî İbn 'Osman; temellük kaydı (1a) "İstaşhabehü el-ğâfir Meşmed Râşid Fevzî-zâde bi'avnilâhi te'âlâ muhâşşilü'l-ülüm ve'l-istifâde 'an H'âcegân-ı Dîvân-ı Hümâyün ğufıra lehuma"; 1b, 46b ve 371a'da "Hâze'l-kitâb vakfu Meşmed Râşid Bin Ca'fer Fevzî taleben li-merzâtillahi te'âlâ bişar'ı en lâ yuhrace min huzânetin ğaferelehu velivâlideyh (sene) 1211 " şeklindeki vakıf mührü basılıdır.

Baş 1b: Bi'smi'llahi'r-ramani'r-raħîm ve bihi nesta'ın... El-ħamdü li'llahi ellezi fażlu benî Âdem... ammâ ba'd işbu mecmû'a-i merğübeniñ dâ'î-i cem' ü te'lîfi ve müsted'î-i tertib ü taşnîfi oldur ki...

Son 351a: Yele yekrân ... ve Şeref-nâme'de ol ũori atdır ki yelesi ve kuyruğı sefid ola Ğākānî buyurur "Du esbe der âv-ı rikābî der âver / Gezed çerme-i şubh-ı yekrân nümâyed" rikâb kadeħdir ya'nî tez gel ve bir kadeħ şarâb getür ki şubh-ı ezrak şu'â'ından şafağ gibi sürğ u gül-gün ola sâ'ir kütüb-i lüğatde ğula at ma'nâsına mezkûrdur. Şerğ-i müşkilât-ı Şeh-nâme. Temme.

353b-370b arasında Vassaf tarihinde geçen süre ve âyetlerin açıklamaları vardır." Kılıç, *Mîrzâ-zâde Ahmed Neyli ve Divanı*, s. 179.

²¹ Bu kısa bilgiler için, başta İslâm Ansiklopedisi (İA) ve Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) olmak üzere, ansiklopedik kaynaklardan istifade edildi.

²² *el-Kâmûsu'l-Muħîf* (Arapça-Arapça 60000 kelimecik lüğat). Fîrûzâbâdi Ebu'î-Tâhir (öl. 1415).

²³ Ebü Bişr 'Amr Sibeveyh (757-796). 8. asır Basra dil mektebinin en önemli nahiv âlimi.

²⁴ Câhiliye ve Asr-ı Saâdet dönemi muhadram Arap şâiri.

²⁵ (öl. 645). Câhiliye dönemi meşhur heccav şâiri, Asr-ı Saâdet'te Hz. Muhammed'in meddâhi. 630 yılında Kaşide-i Bânet Su'âd/ Kaşide-i Bürde'yi kaleme almıştır.

²⁶ (Güzel söz, şiir, nükte ve anekdotlar mecmuası). Behâ'u'd-dîn Muhammed el-Âmilî (1547- 1622).

²⁷ *en-Nihâye fî-Ğarîbi'l-Ğadîş ve'l-Eşer* (Hadîşlerdeki garîb kelimelerin alfabetik lüğati). İbnü'l-Eşîr Mecdü'd-dîn el-Mübârek (1149-1210).

²⁸ (Tasavvuf terimleri lüğati). 'Abdü'r-rezzâk el-Kâşî/Kâşânî (öl. 1335).

‘Arābī²⁹, Şerhu’t-Tā’iyye-i Fergānī³⁰, Ebū Nuvās³¹, Ebū Temmām³², Müfredāt-ı Rāğīb³³, el-Evā’il³⁴, el-Furūk³⁵, Şerh-i Bānet Su‘ād³⁶, Şihāh-ı Cevherī³⁷, Lisānū’l-‘Arab³⁸, Mecma‘u’l-Bahreyn/Mecma‘u’ş-Şağānī³⁹, el-Yetimetü’l-‘Arab⁴⁰, Vefeyātü’l-A‘yān⁴¹, Mu‘cemü’l-Büldān⁴², Kitābū’l-Enşāb⁴³, Nābigā⁴⁴, Mu‘ciz-i Aḥmed⁴⁵, El-Memālik ve’l-Mesālik⁴⁶, İbn Düreyd⁴⁷, Aşma‘ī⁴⁸, İstī‘āb⁴⁹, Mecma‘u’l-Emsāl⁵⁰, Zāhir⁵¹, Ebu’l-Ferec⁵², Meşelü’s-Sā’ir⁵³, İbn Mes‘ūd⁵⁴, İbn Keysān⁵⁵, Tehzīb⁵⁶, Muḥtaşaru’l-Ensāb⁵⁷, İbn Zeyd⁵⁸, İbn Kuteybe⁵⁹, Tezkire-i Dāvūd⁶⁰, Şerhu Kaşidetü’l-Bür‘e⁶¹, Muḥammed b. Ḥabīb⁶², Risāle-i Mi‘rāciyye⁶³, Şerhu’l-Çağmīnī⁶⁴,

²⁹ Muḥyi’d-dīn Muḥammed b. ‘Alī b. Muḥammed el-‘Arabī (1165-1240). Şeyh-i Ekber lākabıyla da anılan meşhur mutasavvıf-filozof.

³⁰ (İbnü’l-Fāriz’ın Nazmu’s-sülük/et-Tā’iyyetü’l-Kübrā kasidesinin şerhi). Sa‘idü’l-dīn el-Fergānī (öl. 1300).

³¹ Ebū Nuvās el-Ḥakemī (756/7-813?). Abbāsiler döneminin Dīvān sahibi meşhur klâsik şâiri.

³² Ebū Temmām et-Tā’ī (805/6-846). Dīvān sahibi klâsik Arap şâiri, Arap şiiri antolojilerinden “el-Ḥamāse” müellifi.

³³ *el-Müfredāt fî-Ğaribi’l-Ğur‘ān* (Kur‘ân’da yer alan garib kelimelerin lügati). Rāğīb el-İşfahānī.

³⁴ (Arapça lüगत ve gramer kitabı). Ebū Hilāl el-‘Askerī (öl. 1009→).

³⁵ *el-Furūku’l-Luğaviyye* (Arapça lüगत ve gramer kitabı). Ebū Hilāl el-‘Askerī.

³⁶ İbn Hişām (1309-1360). Mısırlı meşhur nahiv âlimi.

³⁷ (Sahih Arapça kelimeleri bir araya getiren 40000 maddelik lüगत). İsmā‘il b. Ḥammād el-Cevherī (öl. ←1009).

³⁸ *Tācü’l-Luğa* (80000 Arapça kelime ile ilgili çok detaylı bilgileri ihtiva eden büyük ansiklopedik sözlük olması itibarıyla Arapça lüगतlerin en önemlisi sayılmaktadır). İbn Mükerrrem (İbn Manzūr) (1232-1311).

³⁹ (Müellifin Şihāh-ı Cevherī üzerine yazdığı “et-Tekmile” ve “el-Ḥāşiye” eserlerini içeren lügati). Raḳıyyü’l-dīn es-Şağānī (öl. 1252).

⁴⁰ (Müellifin kendinden önceki meşhur Arap şâir ve ediplerinin hâl tercümelerini verdiği biyografik eseri). Ebū Manşūr ‘Abdü’l-melik es-Se‘ālibī (961-1038).

⁴¹ (İslâm tarihinde meşhur olmuş erkek-kadın 800’den fazla şahsın biyografisinin verildiği eser). İbn Hallikān (1211-1282).

⁴² (Çok etraflı ve tafsilâtli coğrafya lügati). Yāḳūt el-Ḥamevī er-Rümī (öl. 1229).

⁴³ (Şecere, ensab kitabı). Sem‘ānī.

⁴⁴ Nābigā el-Ca‘dī (öl. 685). Muhadram şâir ve sahâbî. Kuşeyr ve Ukayl kabilelerini hicveden “el-Ğaşidetü’l-Fāziha (el-Ğaşidetü’l-Lāmiyye)”yi kaleme aldı.

⁴⁵ Ebu’l-A‘lā el-Ma‘arrī (973-1057). Filozof, şâir.

⁴⁶ *el-Mesālik ve’l-Memālik* (Coğrafya eseri). Ebū ‘Ubeyd Bekrī (öl. 1094).

⁴⁷ İbn Düreyd Muḥammed b. Hasan (973-933). “Kitābu’l-Cemhere fî-‘İlmi’l-Luğa” ve “el-İştikāk” eserlerinin müellifi, meşhur lüगत âlimi.

⁴⁸ Ebū Sa‘id ‘Abdü’l-melik el-Aşma‘ī el-Bāhılı (740-831). Basra dil mektebinin önde gelen tarihçi, edebiyat tarihçisi ve filoloğu. Klâsik Arap şâirlerinin seçme şiirlerini bir araya getiren “el-Aşma‘iyyāt” adlı mecmuanın/antolojisinin sahibi.

⁴⁹ (Sahâbî biyografisi). İbn ‘Abdü’l-berr en-Nemerī (öl. 1071).

⁵⁰ (Ansiklopedik Arap atasözleri lüगतlerinin en önemlilerinden). Ahmed b. Muḥammed el-Meydānī en-Nisābüri (öl. 1124). Arap filoloğu.

⁵¹ (Günlük ibâdet dilindeki kelime, deyim, atasözü, tabir, kelâm-ı kibar ve benzerlerini ihtiva eden Arapça lüगत). Ebübekr Muḥammed b. el-Ğāsim b. Muḥammed el-Enbārī (öl. 940).

⁵² Ebu’l-Ferec el-İşfahānī (897-967). Arap tarihçisi ve edebiyat tarihçisi. “el-Eğānī” adlı ansiklopedik şarkı, şiir mecmuasının sahibi.

⁵³ *el-Meşelü’s-Sā’ir fî-Edebi’l-Kātib ve’ş-Şā’ir*. İbnü’l-Eşir Zıyāu’d-dīn el-Cezerī (1163-1239). Belâgat âlimi, edebiyat münekkidi.

⁵⁴ (öl. 652). Hadis râvisi ve mushaf müstensihî sahâbî.

⁵⁵ (öl. 932). Nahiv, tefsir ve hadis âlimi.

⁵⁶ *Tehzībü’l-Luğa*. Ebū Manşūr el-Ezherī (öl. 1499). Arap dili ve edebiyatçısı.

⁵⁷ (Ensāb kitabı). İbn Eşir İzzü’d-dīn Ebu’l-Ḥasan b. Muḥammed (1160-1234).

⁵⁸ İbn Zeydün (1004-1071). Dīvān sahibi Endülüsli şâir, vezir.

⁵⁹ Ebū Kuteybe el-Küfî (828-889). Tarih ve edebiyat araştırmacısı.

⁶⁰ *Tezkiretü Uli’l-Elbāb ve’l-Cāmi‘u li’l-‘Acebi’l-‘Ucāb* (“Tezkire-i Antākī” adıyla da bilinen ansiklopedik tıp kitabı). Dāvūd-ı Antākī (öl. 1599).

⁶¹ Ebū ‘Alī el-Merzūķī (970/1-1030). Basra dil mektebine mensub edebiyat münekkidi.

⁶² (öl. 860). Ensāb âlimi, râvî, edebiyatçı.

⁶³ (Felsefi konulu eser). İbn Sīnā (Şeyḫu’r-Re‘is) (980-1037). İslâm felsefe ve tıbbının en başta gelen isimlerinden.

Tefsîr-i Beyzâvî⁶⁵, el-Mısbâh⁶⁶, Ebî Naşr⁶⁷, Şerhu'l-Mevâkıf⁶⁸, el-Lübâb fi'l-Ensâb⁶⁹, Mefâtihu'l-
 'Ulûm⁷⁰, Ta'rifât⁷¹, Esrâru'l-Belâğa⁷², Mu'cem⁷³, Fütûhu'l-Bilâd⁷⁴, Evhadî⁷⁵, İmru'ü'l-Kays⁷⁶, el-
 Fâ'ik⁷⁷, el-Mücmel⁷⁸, Kitâbu'n-Nebât⁷⁹, Şerhu Şevâhidü'r-Raziyy⁸⁰, Risâle⁸¹, el-Muğrib⁸², el-
 Bed'ü't-Târîh⁸³, Eşkâl-i Te'sîs⁸⁴, Nüzhetü'l-Müştaş fi-İhtirâkı'l-Âfâk⁸⁵, Taberânî⁸⁶, Beyhâkî⁸⁷,
 Emsâl⁸⁸, Şerhu'l-Mu'avvel⁸⁹, 'Acâ'ibü'l-Büldân⁹⁰, Şerh-i Meşâbih⁹¹, Dîvân-ı İbnü'r-Rûmî⁹², el-
 Muzâf ve'l-Mensûb⁹³, Kitâbu'l-Eşkâl⁹⁴, Tabakât⁹⁵, Esâsu'l-Belâğa⁹⁶, Ebu'l-Esved⁹⁷, Hâssân⁹⁸,
 Hayâtü'l-Hayevân⁹⁹, Kitâbu Mecâzu'l-Kur'an¹⁰⁰, Ebü İshâk¹⁰¹, İtkân¹⁰², Takvîmü'l-Büldân¹⁰³,

⁶⁴ *Şerhu'l-Mülâhhas fî-İlmi'l-Hey'e* (Çağmîni'nin "el-Mülâhhas fî'l-Hey'e" adlı astronomi eserinin şerhi). Kâdî-zâde er-Rûmî (öl. 1440). Osmanlı matematikçi ve astronomu.

⁶⁵ *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*. Naşîrü'd-dîn Ebü Sa'îd el-Beyzâvî (öl. 1286). Müfessir, Eş'arî kelâmcısı, Şâfiî fakihî.

⁶⁶ el-Mu'tarrızî el-H'arizmî (1143-1213). Arap dili ve edebiyatı âlimi.

⁶⁷ Ebü Naşr Muhammed el-Fârâbî et-Türkî (871/2-950). İslâm felsefe tarihinin en büyük filozoflarından.

⁶⁸ ('Adüdü'd-dîn el-İcî'nin kelâm konusunda yazdığı "el-Mevâkıf" adlı eserin en meşhur şerhi). Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî (1340-1413) Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimi.

⁶⁹ (Ensâb kitabı). İbn Eşîr İzzü'd-dîn Ebu'l-Hasan b. Muhammed (1160-1234).

⁷⁰ (Bilhassa kâtipler için hazırlanmış ansiklopedik eser, terim lügati). Muhammed b. Ahmed el-H'arizmî (öl. 997).

⁷¹ *et-Ta'rifât* (Terimler lügati). Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî.

⁷² (Belâgatın beyân kısmı ile ilgili meşhur eser). 'Abdü'l-kâhîr el-Cürcânî (öl. 1078/9).

⁷³ *Mu'cemü Mesta'cem min-Esmâ'i'l-Bilâd ve'l-Mevâzir* (Coğrafya ile ilgili meşhur eser). Ebü 'Ubeyd el-Bekrî (öl. 1094).

⁷⁴ *Fütûhu'l-Büldân* (İslâm fetihlerinin sosyal ve kültürel tarihi). Ebu'l-Hasan Ahmed el-Belâzurî (öl. 892/3).

⁷⁵ Taqîyyü'd-dîn/ Taqî-i Evhadî.

⁷⁶ İmru'ü'l-Kays b. Hucre (öl. 540?). Câhiliye dönemi Dîvân sahibi Mu'allaka şâirlerinden.

⁷⁷ *el-Fâ'ik fî-Ğarîbi'l-Hadis* (Hadislerdeki garîb ve nâdir kelimeleri açıklayan alfabetik lügat). Cârü'llâh ez-Zemaşerî (öl. 1144).

⁷⁸ *Mücmelü'l-Luğa* (Arapça sahîh kelimelerin alfabetik sözlüğü). İbn Fâris (918/9-1004). Kûfe dil mektebine mensup Arap filoloğu.

⁷⁹ (Ansiklopedik nebât/botanik sözlüğü). Ebü Hanîfe Dîneverî (öl. 895).

⁸⁰ (İbnü'l-Hâcib'in sarf ilmine dair "Şâfiye" adlı eserine Razîyyü'd-dîn el-Esterâbâdî'nin yaptığı "Şurûhu's-Şâfiye" isimli şerhdeki şâhid beyitlerin şerhi). 'Abdü'l-kâdir el-Bağdâdî (1621- 1682). Arap filoloğu ve edebiyat tarihçisi.

⁸¹ *Risâletü't-Tevhîd* ("Şerhu Kaşîdetü't-Tâ'iyye"nin içinden bir bölüm). Şeyh Şerefü'd-dîn Dâvud el-Kaşerî (öl. 1350).

⁸² *el-Muğrib fî-Tertîbi'l-Mu'rib* (Hanefî fıkıh kitaplarında geçen garîb ve muarreb kelimelere dâir çok geniş bir lügat çalışması). el-Mu'tarrızî.

⁸³ Ebü Zeyd el-Belhî (850-934). Mütefekkir, tabip, coğrafyacı.

⁸⁴ *Eşkâlü't-Te'sîs* (Matematik, geometri eseri). Şemsü'd-dîn Muhammed b. Eşref es-Semerķandî.

⁸⁵ (Coğrafya üzerine eser). eş-Şerîf el-İdrîsî (1100-1165).

⁸⁶ Ebü Ca'fer Muhammed et-Taberânî/Taberî (839-923). Tarihe dair "Târîhu'r-Rüsül ve'l-Mülük" ile önemli Kur'an tefsirlerinden "Câmi'u'l-Beyân 'an-Te'vîli Âyeti'l-Kur'an" eserlerinin müellifi meşhur tarihçi, müfessir.

⁸⁷ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî (öl. 1066). Şâfiî fakihî ve muhaddis. "es-Sünenü'l-Kübrâ/Kebîr" ve "el-Esmâ' ve's-Şifât" eserlerinin sahibi.

⁸⁸ *Cemheretü'l-Emsâl* (Hadislerde geçen atasözlerini alfabetik sırayla şerh ve izah ettiği eser). Ebü Hilâl el-'Askerî.

⁸⁹ Sa'dü'd-dîn-i Taftâzânî (1322-1394/95). Arap filoloğu ve belâgatçısı, meşhur ilâhiyâtçı.

⁹⁰ (Kazvîni'nin "Âşâru'l-Bilâd ve Aḥbâru'l-İbâd" adlı ansiklopedik coğrafya eserinin ilk şekline verilen isim).

⁹¹ (Beğavî'nin "Meşâbihü's-Sünne" isimli sahîh hadis mecmuasının şerhi). Nürey'sî.

⁹² İbnü'r-Rûmî (836-896). Abbâsîler dönemi şâiri.

⁹³ *Şimâru'l-Kulüb fî'l-Muzâf ve'l-Mensûb* (Arapça gramer kitabı). Se'âlibî.

⁹⁴ Kazvîni.

⁹⁵ Ebü 'Abdu'llâh Muhammed b. Sa'd Kâtib el-Vâkıdî (747-823). İslâm tarihçisi.

⁹⁶ Zemaşerî.

⁹⁷ Ebu'l-Esved ed-Dü'elî (öl. 688). Arap filolojisinde ilk nahiv âlimi, şâir.

⁹⁸ Hâssân b. Şâbit (öl. 680). Hz. Muhammed'in, kasîde ve darbimeselleriyle tanınan sahâbî şâiri.

⁹⁹ (Hayvanlar âlemine dâir etraflı bir ansiklopedik eser). Ebu'l-Bekâ Kemâlü'd-dîn Muhammed eş-Şâfi'î ed-Demîrî (1341-1405).

¹⁰⁰ (Kur'an'ın filolojik tefsiri). Ebü 'Ubeyde Ma'mer b. Müşennâ (öl. 824).

¹⁰¹ Ebü İshâk el-İlbîrî (öl. 1067). Endülüslü şâir ve fakih.

¹⁰² *el-İtkân fî-Ülûmi'l-Kur'an* (Genel ilâhiyat konuları üzerine bir eser). Celâlü'd-dîn es-Süyûtî (öl. 1505).

¹⁰³ (Coğrafya konulu eser). Ebu'l-Fidâ İbn Keşîr (1301/2-1373). Şâfiî fakihî, müfessir, muhaddis, müverrih.

Meşâdir-ı Ezherî¹⁰⁴, Hâşiyetü Şerhu Bânet Su'âd¹⁰⁵, Mürücü'z-Zeheb¹⁰⁶, Şerhu Nuḥbetü'l-Fikr¹⁰⁷, Şerhu Edebü'l-Kâtib¹⁰⁸, Risâletü'l-Hudûd¹⁰⁹, Me'âlimü't-Tenzil¹¹⁰, Şerhu Esmâ'ü'l-Hüsna¹¹¹, Mervân b. Ebî Ḥayfa¹¹², Âşâru'l-Bilâd¹¹³, Ebu'd-Derdâ¹¹⁴, Ebü 'Ubeyde¹¹⁵, Ḥarîrî¹¹⁶, el-Mecisî¹¹⁷, Ferezdağ¹¹⁸, Dürretü'l-Eslâk fi-Devleti'l-Etrâk¹¹⁹, Şerhu Menâzilü's-Sâ'irîn¹²⁰, Mücâlese¹²¹, Mu'arrebât¹²², Kümeyt¹²³, Kitâbü'l-Kâmil¹²⁴, Beşşâr b. Bürd¹²⁵, İbn Cinni¹²⁶, İşârât¹²⁷, Şerḥ-i Tecrid¹²⁸, İbnü'l-Heysem¹²⁹, Nevâdirihî li-İmru'ü'l-Kays¹³⁰, Düstüru'l-Kâtib fi-Ta'yîni'l-Merâtib¹³¹, Müşelleşât¹³², Şerhu Hidâyetü'l-Hikme¹³³, Müfredât¹³⁴, İbn 'Abbâs¹³⁵, Keşşâf¹³⁶, Târîḥ-i İbn Keşîr¹³⁷, Şerhu'l-Hemziyye¹³⁸, Tehzîbü'l-Ensâb¹³⁹, Şerhu'l-Fevâ'idü'l-Gıyâsiyye¹⁴⁰, eş-Şemîme¹⁴¹, Mu'cemü's-Şu'arâ¹⁴², Dîvân-ı Kemâl b. Ğiyâs, Ebü Ḥâtemü'l-

¹⁰⁴ Ezherî.

¹⁰⁵ (İbn Hişâm'ın "Şerḥ-i Bânet Su'âd" isimli eserine yapılan hâşiyeye). 'Abdü'l-kâdir el-Bağdâdî.

¹⁰⁶ *Mürücü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher* (Eserin ilk bölümü coğrafya, ikinci bölümü ise tarih konuları üzerindedir). 'Alî b. Hüseyin el-Mes'ûdî (893-956). Tarih ve coğrafya âlimi.

¹⁰⁷ (Şâfiî fıkhiyle ilgili eser). İbn Ḥacer el-'Askalânî (1372-1449).

¹⁰⁸ (İnşâ ve kitabet (kompozisyon) üzerine İbn Kuteybe'nin kaleme aldığı "Edebü'l-Kâtib" adlı eserin şerhi). Mevhûb b. Aḥmed el-Cevâlîkî (1073/4-1145). Arap filoloğu.

¹⁰⁹ İbn Sînâ.

¹¹⁰ (Kur'an tefsiri). Ebü Muhammed el-Ferrâ el-Begavî (öl. 1122). Müfessir, muhaddis, Şâfiî fakihî.

¹¹¹ İbn Berrecân (öl. 1142). Endülüslü mutasavvıf âlim.

¹¹² (723-798). Arap edebiyatının dîvân sahibi medhiyeci şâiri.

¹¹³ *Âşâru'l-Bilâd ve Aḥbârü'l-İbâd* (Ansiklopedik coğrafya kitabı). Zekeriyâ b. Muhammed Kazvîni (1202-1283).

¹¹⁴ (öl. 652). Kur'an muallimliği ve Dımaşk kadılığı yapan hadis râvisi sahâbî.

¹¹⁵ Ebü 'Ubeyde b. Cerrâḥ (583-589). Aşere-i Mübeşşere'den kumandan sahâbî. En az hadis rivâyet eden sahâbilerdendir.

¹¹⁶ Ebü Muhammed Kâsım el-Ḥarîrî (1054-1122). Dil âlimi. Nazım-nesir karışık olarak sosyal tenkit konusunda "el-Makâmât"ı kaleme aldı.

¹¹⁷ *Sintaksis* (Astronomi kitabı). Baḫlâmî (öl. 168?). İskenderiyeli astronom, coğrafyacı ve matematikçi.

¹¹⁸ (641-732). Emevîler dönemi Arap edebiyatının gelenekçi, dîvân sahibi, heccâv şâiri.

¹¹⁹ (Kronolojik tarih ve biyografi eseri). İbn Ḥabîb Bedrî'd-dîn Ebü Muhammed el-Ḥasan el-Ḥalebî (1311-1377). Fakih, şâir, edebiyatçı.

¹²⁰ ('Abdu'llâh-ı Herevî'nin "Menâzilü's-Sâ'irîn" adlı tasavvufî eserinin şerhi). 'Abdü'r-rezzâk el-Kâşî/Kâşânî.

¹²¹ *Kitâbu'l-Mücâlese* (Karışık konulu bir eser). Dîneverî.

¹²² *el-Mu'arreb* (Kur'an, hadis ve şiirlerde bulunan muarreb kelimelerin lügati niteliğindeki alfabetik eser). el-Cevâlîkî.

¹²³ Kümeyt el-Esedî (679/80-744). Emevîler dönemi, medhiye, hicviye ve mersiye yazarı, dîvân sahibi, Şii şâir.

¹²⁴ *el-Kâmil fi'l-Edeb* (Dil, inşâ/kompozisyon ve lügat kitabı; şiir ve anekdot mecmuası). Ebu'l-'Abbâs Muhammed el-Müberra el-Ezdî (826-900). Arap dil âlimi.

¹²⁵ (öl. 783/4). Şiirleri şâhit olarak kullanılan son Arap şâiri.

¹²⁶ (öl. 1002). Arap filoloğu. "Kitâbu'l-Ḥaşâ'iş fi-İlmi Uşûli'l-'Arabiyye" adlı dil bilgisi çalışmasıyla tanınmaktadır.

¹²⁷ *el-İşârât ve'l-Tenbihât* (Mantık, tabii bilimler, ilâhiyât konularında yazılmış bir eser). İbn Sînâ.

¹²⁸ *Teşyîdü'l-Kavâ'id fi-Şerḥi Tecridü'l-'Aḳâ'id*. Şemsü'd-dîn Maḥmûd el-İşfahânî (1276-1349). Eş'arî kelâmcısı, Şâfiî fakihî.

¹²⁹ (öl. 1040). Matematik, geometri, optik sahalarında meşhur olmuş, "Kitâbü'l-Menâzir" isimli eserin sahibi, âlim.

¹³⁰ *Kitâbu'n-Nevâdir* (Şiir mecmuası). Ebü Zeyd el-Enşârî (737-830). Basra dil mektebine mensup âlimlerden.

¹³¹ (Kâtipler için inşâ ve kitâbet/kompozisyon kurallarına dâir). Muhammed b. Hindü Şâh eş-Şehîr Şems-i Münşî.

¹³² (Dil bilgisi, sarf üzerine). Şâhibü'l-Kâmûs Fîrûzâbâdî.

¹³³ (Eser, 'Alî b. 'Ömer el-Kâtibî'nin felsefî konularda "Hidâyetü'l-Hikme" adlı çalışmasının Muhammed b. Mübârek Şâh tarafından yapılan şerhidir). Muhammed b. Mübârek Şâh.

¹³⁴ *Kitâbu'l-Câmi' li-Müfredâti'l-Edviye ve'l-Ağziye* (Bitkisel ve hayvansal ilaçlar üzerine bir ilaç mecmuası). İbn Bayḫar el-Malâğî (öl. 1248). Botanik bilgini.

¹³⁵ 'Abdu'llâh b. 'Abbâs (öl. 687/8). En çok hadis rivâyet eden sahâbilerden.

¹³⁶ *el-Keşşâf 'an-Ḥakâ'iki Ğavâmi'ü't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Eḳâvil fi-Vücûhi't-Te'vil* (Kur'an tefsiri). Zemaşherî.

¹³⁷ *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (İslâm tarihi konusunda önemli bir çalışma). Ebu'l-Fidâ İbn Keşîr.

¹³⁸ *el-Minehü'l-Mekkiyye fi-Şerḥi'l-Hemziyye* (Buşîrî'nin "Kaşidetü'l-Hemziyye"sinin şerhi). İbn Ḥacer el-Heytemî (öl. 1567). Şâfiî fakihî, muhaddis, edebiyatçı.

¹³⁹ *el-Lübâb fi-Tehzîbi'l-Ensâb* (Şecere/ensâb çalışması). İbnü'l-Eşîr 'İzzü'd-dîn el-Cezerî (1160-1233).

¹⁴⁰ *et-Tahkîk fi-Şerḥi'l-Fevâ'idü'l-Gıyâsiyye* ('İcî'nin "Fevâ'idü'l-Gıyâsiyye" adlı belâgat kitabının şerhi). Şemsü'd-dîn el-Kirmânî (1317-1384).

Verrāk, el-‘Ummānī, Ebu’-t-Ṭayyib¹⁴³, Ḳays b. Zühayr, Muḥammed b. Ḥabīb¹⁴⁴, Cāmi’ü’l-Me’āribi ve’l-Maḳāmāt¹⁴⁵, ‘Umdetü’l-Elfāz, Şevāhidü’l-Bedī‘, Ādātu’l-Fuzalā, Şerḥü’l-Maḳşüre¹⁴⁶, Şerḥu Erba‘ine Ḥadişen¹⁴⁷, Şerḥ-i Maḳāmāt¹⁴⁸, Mışbāhu’t-Tecessüs, Kitābu Mirşādü’l-‘İbād, Kitābu fi-İştılāhātī Erbābu’d-Dīvān¹⁴⁹, Nizāmu’l-Ġarīb¹⁵⁰, Şerḥ-i Telvîhāt¹⁵¹, Tabşıratu’l-Mübtedā ve Tezkiretü’l-Müntehā, Reşidü’d-din Vaṭvāt¹⁵², İhtişāru Kitābü’l-Büldān¹⁵³, Leṭā’ifü’l-Ma‘ārif¹⁵⁴, Ṭabāḳātü’n-Necāt¹⁵⁵, Cāmi’ü’l-Luġa¹⁵⁶, Lübbü’t-Tevāriḥ¹⁵⁷, İbn Ḥāzıḳ, Tuḥfetü’l-‘Acā’ib¹⁵⁸, Ġāyetü’l-Vesā’il ilā-Ma‘rifeti’l-Evā’il¹⁵⁹, Şerḥü’l-Bedī‘āt¹⁶⁰, Tezkiretü’l-Elbāb bi-Uşülü’l-Ensāb¹⁶¹, et-Ta‘rif bi-Ṭabāḳātī’l-Ümem¹⁶², Ḥadā’ıku’s-Siḥr fi-Deḳā’ıķı’ş-Şi‘r¹⁶³.

2. Farsça kaynaklar: Hācū-yı Kirmānī¹⁶⁴, Bostān¹⁶⁵, Ḳānūnu’l-Edeb¹⁶⁶, Mecma’u’l-Fürs¹⁶⁷, Nüzhetü’l-Ḳulüb¹⁶⁸, Muḳaddimetü’l-Edeb¹⁶⁹, Ḥakīm Enverī¹⁷⁰, Ḥākānī¹⁷¹, Şerḥ-i Gülşen-i Rāz¹⁷², ‘Aṭā¹⁷³, Mesnevī-i Mevlevī-i Ma‘nevī¹⁷⁴, Kemāl-i İsfahānī¹⁷⁵, Şeyḥ ‘Aṭṭār¹⁷⁶, Esedī-i Ṭūsī¹⁷⁷, Ḥakīm Firdevsī¹⁷⁸, Ḥakīm Nāşır-ı Ḥusrev¹⁷⁹, Ḥakīm Nizārī-i Kuhistānī, ‘Urfi-i Şirāzī¹⁸⁰,

¹⁴¹ (Edebiyat incelemesi ve mecmuası). Şe‘alibî.

¹⁴² (Tezkire türünde bir eser olup 5000 civarında Arap şâirin alfabetik biyografisini ihtiva etmektedir). Ebü ‘Ubeydu’lİlāh Muḥammed b. ‘İmrān el-Merzubānī (909-994).

¹⁴³ Ebu’-t-Ṭayyib el-Mütenebbî (915-955). Dīvān sahibi Arap şâiri.

¹⁴⁴ Muḥammed ibn Ḥabīb (?-859). Arap kabilelerinin isimleriyle ilgili “el-Ḳabā’il ve’l-Eyyāmu’l-Kebir” eserinin sahibi Arap lisāniyâtçı.

¹⁴⁵ Ḥasan b. ‘Alī b. ‘Ömer el-Merākeşî.

¹⁴⁶ ‘Abdü’l-ḳādir eş-Şenā.

¹⁴⁷ Ebi’l-Ḳāsim ‘Alī.

¹⁴⁸ Zemaḥşerî.

¹⁴⁹ Ebi’l-Ma‘ālī ‘Abdü’l-Vehhāb b. Muḥammed er-Rürāverî.

¹⁵⁰ İbrāhīm b. ‘İsā er-Reb‘î.

¹⁵¹ Şihābü’d-din-i Sühreverdî (1155-1191). “Maktûl Sühreverdî” olarak da anılan, “İşrāk” felsefesinin kurucusu.

¹⁵² Reşidü’d-din Muḥammed Vaṭvāt (?-1177). Hârizmşāhlar döneminin meşhur şâir ve münşisi.

¹⁵³ Ebi’l-Ḥasan eş-Şirezî.

¹⁵⁴ Ebî Bekr b. Muḥammed b. ‘Abdu’llāh b. ‘Amr en-Nisābüri.

¹⁵⁵ Celālü’d-din Ebu’l-Fazl ‘Abdu’r-raḥmān es-Süyüfî (1445-1505). İlahiyât, lisāniyât ve tarih sahalarında eser veren meşhur Arap âlimi.

¹⁵⁶ Süyüfî.

¹⁵⁷ Şerefü’d-din ‘Alī Yezdî/ Şeref-i Yezdî (?-1454). “Zafer-nâme/Fetiḥ-nâme” ve “Şerḥ-i Ḳaşide-i Bürde” eserlerinin de sahibi, İranlı meşhur tarihçi ve şâir.

¹⁵⁸ İbnü’l-Eşir ‘İzzü’d-din el-Cezerî.

¹⁵⁹ İsmā‘il Hibetu’llāh b. Ebi’r-Rızā el-Müşulî eş-Şāfi‘î.

¹⁶⁰ İbn Ḥacer el-Heytemî.

¹⁶¹ Şeyḥ Ebî Ca‘fer Aḥmed ibn ‘Abdü’l-‘azîz bin ‘Abdü’l-veliy el-Bettî.

¹⁶² Ebi’l-Ḳāsim Şāid b. Aḥmed b. Şā‘id el-Ḳāzî.

¹⁶³ Muḥammed b. Muḥammed b. ‘Abdü’l-celîl el-‘Amrî.

¹⁶⁴ (1290-1352/60). Gül ü Nevrüz sahibi, klâsik İran şâiri.

¹⁶⁵ (Manzum olarak kaleme alınmış İran-Şark klâsiği). Şeyḥ Sa’dî-i Şirāzî (1193-1292).

¹⁶⁶ (Arapça-Farsça lügat). Ebu’l-Fazl Ḥubeys b. İbrāhīm b. Muhammed et-Tiflîsî.

¹⁶⁷ (Büyük Farsça lügati). Sürürî-i Kāşānî.

¹⁶⁸ (Coğrafya-kozmografya ile ilgili Farsça eser). Hamdu’llāh el-Müstevfî el-Ḳazvînî (1281-1349).

¹⁶⁹ (Arapça-Harezmi Türkçesi ve Arapça-Farsça lügat). Zemaḥşerî.

¹⁷⁰ Evḥadü’d-din Enverî (öl. 1189). Klâsik İran edebiyatının Dīvān sahibi, büyük kasîde şâiri.

¹⁷¹ Ḥākānî-i Şirvānî (1126-1199). Klâsik İran edebiyatının Dīvān sahibi, büyük kasîde şâiri.

¹⁷² (Mahmūd-ı Şebüsterî’nin meşhur eseri Gülşen-i Rāz’ın Farsça şerhi). Lāhicî Muḥammed b. Yahyā (Esirî-i Lāhicî/ Şeyḥ-zāde Lāhicî) (öl. 1506). İranlı mutasavvif-şâir.

¹⁷³ ‘Aṭā Melik Cüveynî (1226-1283). “Tarih-i Cihān-güşā” adlı Moğol-İlhanlı tarihinin müellifi, meşhur tarihçi.

¹⁷⁴ Mevlānā Celālü’d-din-i Rümî (1207-1273).

¹⁷⁵ Kemālü’d-din-i İsfahānî (1173-1240). “Ḥallāḳu’l-me‘ānî” lâkabıyla meşhur, klâsik İran şâiri.

¹⁷⁶ Feridü’d-din ‘Aṭṭār (1142/45-1221). “İlāhî-nâme”, “Esrār-nâme” ve “Mantıḳu’t-Ṭayr” adlı eserleri ile meşhur, İranlı mutasavvif şâir.

¹⁷⁷ (öl. 1073). “Luġāt-ı Fürs/Ferheng-i Esedî” adlı lügatin sahibi, İranlı dil âlimi ve kasîde şâiri.

Menūcihri¹⁸¹, Vaşşāf¹⁸², Meşādir-ı Zevzenī¹⁸³, Enisü'l-‘Uşşāk¹⁸⁴, Emīr Mu‘izzī¹⁸⁵, Şevket-i Buḥārī¹⁸⁶, Şā‘ib-i Tebrīzī¹⁸⁷, es-Sāmī fi’l-Esāmī¹⁸⁸, Cāmi‘ü’t-Tevāriḥ¹⁸⁹, Gülistān¹⁹⁰, Ebū Şekūr¹⁹¹, Hakīm Ezraḳī¹⁹², Lebībī¹⁹³, Yūsuf u Züleyhā¹⁹⁴, Nizāmī¹⁹⁵, Ḥvāce Selmān¹⁹⁶, Nigāristān¹⁹⁷, Şemsü’l-Edeb¹⁹⁸, Mi‘yār-ı Cemālī¹⁹⁹, Tuḥfe-i ‘Alāyini, Şeref-nāme-i İbrāhīm/Luġat-ı Fārūķī²⁰⁰.

3. Türkçe kaynaklar: Muḳaddimetü’l-Edeb, Şerḥ-i Müşkilāt-ı Şeh-nāme²⁰¹, Şerḥ-i Manzūme-i Şāhidī²⁰², Cāmi‘ü’l-Fürs²⁰³, ‘Azmi-zāde²⁰⁴, Vanḳulı²⁰⁵, Baḥru’l-Ġarā‘ib-i Ḥalīmī²⁰⁶, Apuşka/Luġat-ı Çāġatay²⁰⁷, Luġat-ı Ni‘metu’llāh²⁰⁸, Seb‘a-i Seyyāre²⁰⁹, Ferhād u Şirīn²¹⁰, Ḥayretü’l-Ebrār²¹¹, Sedd-i İskenderī²¹², Leylā vü Mecnūn²¹³, Muḥākemētü’l-Luġateyn²¹⁴, Mecālīsü’n-Nefā‘is²¹⁵, Maḥbūbu’l-Ḳulūb²¹⁶, Ġarā‘ibü’ş-Şıġar²¹⁷, Nevādirü’ş-Şebāb²¹⁸, Tārīḥ-i

¹⁷⁸ (940-1020). İnan’ın millî destanı “Şeh-nāme”nin müellifi.

¹⁷⁹ (1004-1073). Divân sahibi, klâsik İnan şâiri, filozof.

¹⁸⁰ (1555-1591). Sebki Hindî tarzının önde gelen, divân sahibi şâirlerinden.

¹⁸¹ Menūcihri-i Dāmegānī (öl. 1040/1). Divân sahibi, klâsik İnan şâiri.

¹⁸² Şerefü’l-dīn Abdullāh bin Fazlullāh-ı Şirāzī (öl. 1334). “Tecciyetü’l-Emşār ve Tecciyetü’l-A’sār” adlı Moġol-İlhanlı tarihinin “Vassāfu’l-Hazret” lākabıyla meşhur olmuş müellifi.

¹⁸³ (Arapça-Farsça lüġat).

¹⁸⁴ (Klâsik İnan şiirinde yer alan mazmunlarla ilgili eser). Şerefü’l-dīn-i Rāmī (öl. 1392). İnanlı âlim, şâir.

¹⁸⁵ (1048/9-1124/27). İnan edebiyatının divân sahibi kasîde şâiri.

¹⁸⁶ (öl. 1695). Sebki Hindî üslûbunun önde gelen temsilcilerinden.

¹⁸⁷ (1590/91-1670/71). Sebki Hindî üslûbunun önde gelen temsilcilerinden.

¹⁸⁸ (Arapça-Farsça lüġat). Meydānī.

¹⁸⁹ (Moġol-İlhanlı, Asya ve Avrupa tarihine dâir Farsça eser). Reşîdü’l-dīn Fazlu’llāh-ı Hemedānī (öl. 1318).

¹⁹⁰ (Mensur-manzum olarak kaleme alınmış İnan-Şark klâsiġi). Şeyḥ Sa’dī-i Şirāzī.

¹⁹¹ Ebū Şekūr-ı Belḥī. X. yüzyıl İnan edebiyatı şâiri; “Āferin-nāme” sahibi.

¹⁹² Ezraḳī-i Herevī. XI. yüzyıl klâsik İnan şiirinin divân sahibi kasîde ve rubâi şâiri.

¹⁹³ Lebībī-i Ḥoraşānī. XI. yüzyıl klâsik İnan şâiri.

¹⁹⁴ (Cāmi’nin “Heft-Evrenġ”indeki 7 mesnevîden biri). ‘Abdu’r-raḥmān-ı Cāmī (1414-1492). İnanlı meşhur âlim ve şâir.

¹⁹⁵ Nizāmī-i Gencevī (1150?-1214?). “Hamse” sahibi, Azerbaycan ve İnan’ın en büyük şâirlerinden.

¹⁹⁶ Selmān-ı Sāvecī (1309-1376). İnan edebiyatının meşhur şâirlerinden.

¹⁹⁷ (Çeşitli dönemlere ait eserlerden derlenmiş kıssalar mecmuası). Aḥmed b. Muḥammed Ġaffārī (?-1567). İnanlı edebiyatçı.

¹⁹⁸ Hakīm Ebu’l-Mecd Meccūd es-Senāyī (1072?-1131). Farsça tasavvufî mesnevî tarzının kurucusu kabul edilen İnan şâiri.

¹⁹⁹ Şems-i Faḫrī.

²⁰⁰ Mīrzā İbrāhīm.

²⁰¹ *Müşkilāt-ı Luġat-ı Şeh-nāme*. ‘Abdü’l-ḳādir el-Baġdādī.

²⁰² (Şāhidī İbrāhīm Dede’nin Farsça-Türkçe manzum lüġatının Türkçe ve Arapça şerhi). ‘Abdü’l-ḳādir el-Baġdādī.

²⁰³ (Farsça gramer kitabı, çeşitli terimleri de ihtiva eden Farsça-Türkçe bir lüġat). İbn Kemāl Paşa / Kemāl Paşa-zāde (1469-1534).

²⁰⁴ ‘Azmi-zāde Muştafā Ḥāletī (1570-1631). Anadolu sahası klâsik Türk şâirlerinden. Rubâileriyle meşhur olmuştur.

²⁰⁵ (16. yüzyılda kaleme alınmış Türkçe lüġat). Vānī Meḫmed b. Muştafā (?-1592). Osmanlı dönemi fıkıh âlimi ve lüġatçisi.

²⁰⁶ “Luġat-ı Ḥalīmī” olarak da bilinen, 15. yüzyılda yazılmış Farsça-Türkçe lüġat). Luṭfu’llāh Ḥalīmī.

²⁰⁷ (16. yüzyıl ortalarında kaleme alınmış, 2250 madde başından oluşan Çāġatay Türkçesi-Osmanlı Türkçesi lüġati).

²⁰⁸ (15/16. yüzyılda yazılmış Farsça-Türkçe lüġat). Ni‘metu’llāh er-Rūmī.

²⁰⁹ (Nevāyī’nin “Hamse”si içinde yer alan beş mesnevîden biri). Nizāmü’l-dīn ‘Alī Şir Nevāyī (1441-1501).

²¹⁰ (Nevāyī’nin “Hamse”si içinde yer alan beş mesnevîden biri). ‘Alī Şir Nevāyī.

²¹¹ (Nevāyī’nin “Hamse”si içinde yer alan beş mesnevîden biri). ‘Alī Şir Nevāyī.

²¹² (Nevāyī’nin “Hamse”si içinde yer alan beş mesnevîden biri). ‘Alī Şir Nevāyī.

²¹³ (Nevāyī’nin “Hamse”si içinde yer alan beş mesnevîden biri). ‘Alī Şir Nevāyī.

²¹⁴ (Nevāyī’nin, Türkçe-Farsça kaleme aldığı lüġat). ‘Alī Şir Nevāyī.

²¹⁵ (Nevāyī tarafından te’lif edilen, Türk edebiyatının ilk şu’arâ tezkiresi). ‘Alī Şir Nevāyī.

²¹⁶ (Nevāyī tarafından te’lif edilen bir ahlāk kitabı). ‘Alī Şir Nevāyī.

²¹⁷ (Nevāyī’nin, çocukluk yıllarında yazmış olduğu şiirlerinin toplandığı divânı). ‘Alī Şir Nevāyī.

²¹⁸ (Nevāyī’nin, gençlik yıllarında yazmış olduğu şiirlerinin toplandığı divânı). ‘Alī Şir Nevāyī.

Mülûk²¹⁹, Vakfıyye²²⁰, Târîh-i Enbiyâ²²¹, Naẓmu'l-Cevâhir²²², Gül ü Nev-rûz²²³, Menâzırı'l-‘Avâlim²²⁴, Tevârih-i Mülûk²²⁵, Künhü'l-Ah̄bâr²²⁶, Aḥterî²²⁷, Dekâyıku'l-Hakâyık²²⁸, Ah̄lâk-ı A'lâ²²⁹, Câmî'ü'l-Lugât, Miftâhu'l-Luğa, Takvîm-i Şâhib-ḥamâh, Târîh-i Sulṭân Hüseyn Baykara, Terceme-i Ravzatu'l-Ḥaṭîb-i Kâsım, Câmî'ü't-Târîh, Maḥzen-i Mîr Ḥaydar.

Şâhit kaynaklarının dillerine göre tasnifi sonucunda, Arapça eserlerin veya eser sahiplerinin büyük çoğunluğa sahip olduğu görülmektedir. Arapça kaynaklar arasında ilmî eserlerin ve lügat çalışmalarının oranının büyük olduğu, edebî kaynakların bunlara oranla daha az yer tuttuğu dikkati çekmektedir. Buna karşılık Farsça kaynakların büyük kısmı edebî eserler ve şâirlerdir. Türkçe kaynaklar arasında da lügat çalışmaları, tarih kaynakları ve edebî eserler yer almaktadır. Vassâf Tarihi'nin bir Moğol-İlhanlı tarihi olması hasebiyle olsa gerek, bölge coğrafyasının en önemli kültür geleneği olan “Çağatay” sahasından, bilhassa Ali Şîr Nevâyî'den, 20'ye yakın eser şâhit kaynak olarak kullanılmıştır.

B. Konusuna göre tasnif:

Konularına göre kaynaklar, “kutsal/dinî”, “ilmî” ve “edebî” olmak üzere temelde üç grupta değerlendirilmiştir. İslâm kültür dünyasının sözlü kutsal/dinî kaynakları, Kur'ân âyetleri ve Hz. Muhammed'in hadîsleridir. İlmî kaynaklar, İslâm medeniyeti eğitim sisteminde ilmî kategorilerde yer alan bilimler göz önüne alınarak tasnif edilmiştir. Bazı kaynaklar muhtevalarına göre birden fazla bilimin konusu içinde yer aldıklarından, birkaç sınıfta yer bulabilmiştir. Edebî kaynaklar da, İslâmî edebiyat geleneğinde temel eser kategorileri dikkate alınarak sınıflandırılmıştır.

1. **Kutsal/dinî kaynaklar:** Qur'ân-ı Kerîm, Ḥadîş.

2. **İlmî kaynaklar:**

a. **Tefsîr:** Keşşâf, Tefsîr-i Beyzâvî, Ṭaberânî, Kitâbu Mecâzu'l-Qur'ân, Tefsîr-i Ebu'l-Leys-i Şemerḳandî, Tefsîr-i 'Aṭıyyetü's-Sülemî, el-Müfredât fî-Ġarîbi'l-Qur'ân, Me'âlimü't-Tenzîl, Müfredât-ı Râğîb.

b. **Hadîs:** İbn Mes'ûd, İbn 'Abbâs, Ebu'd-Derdâ, Ebü 'Ubeyde, el-Fâ'îk, en-Nihâye, İbn Keysân, Beyḥakî, Şerḫu Erba'îne Ḥadîşen, Şerḫ-i Meşâbih.

c. **Fıkıh:** Şerḫu Nuḥbetü'l-Fıkr, el-Muğrib, İtkân, Ebü İshâk.

d. **Akâid:** Şerḫu Esmâ'ü'l-Hüsnâ, Şerḫ-i Tecrîd, Şerḫu'l-Mevâkıf, İşârât.

e. **Tasavvuf-Ahlâk:** Şerḫu İştîlâḫātu's-Şüfiyyeti Muḫyi'd-dînü'l-‘Ârâbî, Şerḫ-i Gülşen-i Râz, Muḫyi'd-dîn el-‘Ârâbî, Risâle, Şerḫu Menâzilü's-Sâ'irîn, Maḥbûbu'l-Kulûb, Ah̄lâk-ı A'lâ.

f. **Felsefe-Mantık:** Mu'ciz-i Aḫmed, Risâle-i Mi'râciyye, Ebî Naşr, Arisṭâṭâlis²³⁰, Risâletü'l-Hudûd, İşârât, Şerḫu Hidâyeti'l-Hikme, Ḍurûbu'l-Mantık, Şerḫ-i Telvîhât.

g. **Tıp-Edviye/Farmakoloji:** Tezkire-i Dâvûd, Buḳrâ²³¹, Zeynü'd-dîn Ebî İbrâhîm İsmâ'îl b. Ḥasan el-Ḥüseynî el-Cürċânî²³², Câlînûs²³³, Müfredât.

²¹⁹ *Târîh-i Mülûk-i 'Acem* (İran şâhlarının dört tabaka halinde verildiği tarih-biyografi eseri). 'Alî Şîr Nevâyî.

²²⁰ (Nevâyî'nin vakfetmiş olduğu mal ve mülkleri için kaleme aldığı tescil belgesi.) 'Alî Şîr Nevâyî.

²²¹ *Târîh-i Enbiyâ vü Ḥukemâ* (Peygamberler ve bazı düşünürlerin anlatıldığı eser). 'Alî Şîr Nevâyî.

²²² (Hz. Ali'nin “Nesrü'l-Le'âl” adlı sözlerinin rubâiler hâlinde manzum tercümesi). 'Alî Şîr Nevâyî.

²²³ (Celâlü'd-dîn-i Ṭabîb'in Farsça “Gül ü Nev-rûz” mesnevîsinin yine aynı formda Çağatay Türkçesi'ne tercümesi). Mevlânâ Luṭfî (öl. 1492?). Çağatay sahası Türk şâiri.

²²⁴ 'Aşık Mehmed (1556/7-1598→). Osmanlı coğrafya ve kozmografya âlimi.

²²⁵ *Tenḳîhu't-Tevârihi'l-Mülûk*. Hüseyn Hezâr-fenn (öl. 1691). Ansiklopedist Osmanlı âlimi.

²²⁶ Gelibolulu Muştafâ 'Âlî (1541-1600). Osmanlı tarihçisi ve siyaset adamı.

²²⁷ *Aḥterî-i Kebîr* (1545 tarihli Arapça-Türkçe lügat). Muştafâ b. Şemsü'd-dîn el-Karaḫşârî (öl. 1560/1).

²²⁸ (Farsça eş anlamlı ve eş sesli kelimeler arasında bulunan farklara dâir Türkçe eser). Kemâl Paşa-zâde.

²²⁹ (Osmanlı sahasında yazılmış ahlâk kitabı). Kınalı-zâde 'Alâ'u'd-dîn 'Alî Çelebi (1510-1572).

²³⁰ (MÖ 384- 322). İlk çağ Yunan filozofu.

h. Nebâtât/Botanik: Kitābu'n-Nebât.

1. Hayvâniyât/Zooloji: Hayâtü'l-Hayevân.

j. Cebir-Hendese/Geometri-Optik: Eşkâl-i Te'sîs, Kitābu'l-Eşkâl, İbnü'l-Heşem.

k. Astronomi: Şerhu'l-Çağmîni, el-Mecisî.

l. Coğrafya-Kozmografya: Nüzhetü'l-Kulüb, Mu'cemü'l-Büldân, El-Memâlik ve'l-Mesâlik, Mu'cem, Nüzhetü'l-Müştak fi-İhtirâki'l-Âfâk, 'Acâ'ibü'l-Büldân, Takvîmü'l-Büldân, Mürücü'z-Zeheb, Âşâru'l-Bilâd, Menâzıru'l-'Avâlim, Kitābu Eşkâlimü's-Seb'a, İhtişâru Kitābü'l-Büldân, Evzâhu'l-Mesâlik ilâ-Ma'rifeti'l-Büldâni ve'l-Memâlik, Kitābu'l-Emkine, Menâhicü'l-'İber, Minhâcu'l-Beyânu'n-Nîl, Tuḥfetü'l-'Acâ'ib.

m. Tarih/Kronik: 'Aṭâ, Fütüḥü'l-Bilâd, Vaşşâf, el-Bed'ü't-Târîḥ, Ṭaberânî, Câmî'ü't-Tevârîḥ, Mürücü'z-Zeheb, Dürretü'l-Eslâk fi-Devleti'l-Etrâk, Târîḥ-i İbn Keşîr, Târîḥ-i Mülûk, Târîḥ-i Enbiyâ, Tevârîḥ-i Mülûk, Künhü'l-Aḥbâr, Şerḥ-i Târîḥ-i 'Aynî, Târîḥ-i Ravzatu's-Şafâ, Takvîm-i Şâhib-ḥamâh, Lübbü't-Tevârîḥ, Kitābu Aḥbârü'l-Cilâd fi-Fütüḥi'l-Bilâd, Seferü's-Se'âde, Târîḥ-i Mir'âtü's-Şafâ, Et-Tedvîn fi-Târîḥi Kazvîn, Târîḥ-i Sultân Hüseyin Baykara, Tabşıratu'l-Mübtedâ ve Tezkiretü'l-Müntehâ, Reşidü'd-dîn Vatvât, Kitābü'l-Ḳabâ'il, Terceme-i Ravzatu'l-Ḥaṭîb-i Ḳâsım, Câmî'ü't-Târîḥ, Nüşhatü'l-Vekâyî.

n. Tezkire/Ensâb/Biyografi: el-Yetîmetü'l-'Arab, Vefeyâtü'l-A'yân, Kitābü'l-Ensâb, İstî'âb, Muḥtaşaru'l-Ensâb, Muḥammed b. Ḥabîb, el-Lübâb fi'l-Ensâb, Ṭabaḳât, Dürretü'l-Eslâk fi-Devleti'l-Etrâk, Tehzîbü'l-Ensâb, Mu'cemü's-Şu'arâ, Mecâlisü'n-Nefâ'is, Târîḥ-i Mülûk-i 'Acm, Târîḥ-i Enbiyâ, Tezkiretü'l-Elbâb bi-Uşûli'l-Ensâb, et-Ta'rîf bi-Ṭabaḳâti'l-Ümem, Kitābü'l-Ḳabâ'il, Ṭabaḳâtü'n-Necât.

o. Siyaset-Sosyoloji: Ḥarîrî, Vakfiyye, Aḥlâk-ı A'lâ'î.

p. Sarf-Nahiv/Dil bilgisi: Şerḥ-i Ebniye, el-Evâ'il, el-Furûḳ, İbn Düreyd, Aşma'î, İbn Keysân, Esedî-i Tüsî, el-Mışbâh, Şerḥu Şevâhidü'r-Raziyy, el-Muzâf ve'l-Mensüb, Ebu'l-Esved, Kitābu Mecâzu'l-Ḳur'ân, Meşâdir-ı Ezherî, Meşâdir-ı Zevzenî, Meşâdir-ı Lâmi'î, Ḥarîrî, Câmî'ü'l-Fürs, Kitābü'l-Kâmil, İbn Cinnî, Müşelleşât, Dekâyıku'l-Ḥaḳâyık, Ḳays b. Züheyr, Muḥammed b. Ḥabîb, el-Muḥaḳḳıku's-Şerîf fi-Şerḥi Keşşâf, 'Umdetü'l-Elfâz.

r. Lügat/Sözlük: Ḳâmûs (Arapça-Arapça), en-Nihâye (Arapça-Arapça), Şerḥu İştîlâḥâtü's-Şüfiyyeti Muḥyi'd-dîni'l-'Ârâbî, Ḳânunu'l-Edeb (Arapça-Farsça), Müfredât-ı Râğîb, el-Evâ'il (Arapça-Arapça), el-Furûḳ, Mecma'u'l-Fürs (Farsça-Farsça), Şihâḥ-ı Cevherî (Arapça-Arapça), Lisânü'l-'Arab (Arapça-Arapça), Mecma'u'l-Bahreyn /Mecma'u's-Şağânî (Arapça-Arapça), Mu'cemü'l-Büldân, Muḳaddimetü'l-Edeb (Arapça-Harezmi Türkçesi, Arapça-Farsça), Şerḥ-i Müşkilât-ı Şeh-nâme, Mecma'u'l-Emsâl, Zâhir, Tehzîb, Mefâtilü'l-'Ulûm, Ta'rîfât, Şerḥ-i Manzûme-i Şâhidî, el-Fâ'ik, Meşâdir-ı Zevzenî (Arapça-Farsça), el-Mücmel, Kitābu'n-Nebât, el-Muğrib, Emsâl, es-Sâmî fi'l-Esâmî (Arapça-Farsça), Câmî'ü'l-Fürs (Farsça-Türkçe), Mu'arrebât, Kitābü'l-Kâmil, Vanḳulı, Bahru'l-Garâ'ib-i Ḥalîmî (Farsça-Türkçe), Apuşka/Luğat-ı Çağatay (Çağatay Türkçesi-Osmanlı Türkçesi), Luğat-ı Ni'metu'llâh (Farsça-Türkçe), Muḥâkemetü'l-Luğateyn (Farsça-Türkçe), Aḥterî (Arapça-Türkçe), Dekâyıku'l-Ḥaḳâyık, el-Müfredât fi-Ġarîbi'l-Ḳur'ân, Câmî'ü'l-Luğa, Ferheng-i Cihân-gîr, Luğat-ı Dürr-bâr, Niẓâmu'l-Ġarîb, Ferheng-i Mîrzâ, Ferheng-i Cengizî, Miftâḥu'l-Luğa, Şurâḥu'l-Luğa, Nişâbu's-Şıbyân, Câmî'ü'l-Luğât, Şeref-nâme-i İbrâhîm/Luğat-ı Fârûkî, Tuḥfe-i 'Alâiyîni.

²³¹ Hipokrat (MÖ 460?- 375?). İlk çağ Grek dünyasında yaşamış ve "tıbbın babası" ünvanını almış hekim. İslâm bilim dünyasında Buḳrâf'ın en çok "Kitābu'l-Fuḣûl" ve "Taḳdimetü'l-Ma'rife" adlı eserleri tercüme ve şerh edilmiştir.

²³² (öl. 1137). Hârizmîşâhlar dönemi hekim ve cerrahı.

²³³ (öl. 200?). Meşhur Grek hekim, filozof ve ahlakçısı. İslâm bilim dünyasında daha çok "fi'l-Aḥlâk" ve "fi'l-Âdat" eserleriyle tanınmıştır.

s. Belâgat/Edebiyat bilimi: Meşelü's-Sâ'ir, Muhammed b. Hâbib, Esrâru'l-Belâga, Enîsü'l-'Uşşâk, Şerhu'l-Mu'tavvel, Esâsu'l-Belâga, Şerhu'l-Fevâ'idi'l-Ġyâsiyye, Şerhu'l-Faşıhu'l-'Âmme, Şevâhidü'l-Bedî', Şerhu'l-Bedî'ât, Hâdâ'ıku's-Sihr fi-Değâ'ıki's-Şi'r, Aşma'î, Ebu'l-Ferec, İbn Kuteybe.

t. İnşâ/Kitâbet/Kompozisyon: Mefâtihu'l-'Ulüm, Şerhu Edebü'l-Kâtib, Kitâbü'l-Kâmil, Düstüru'l-Kâtib fi-Ta'yîni'l-Merâtib, Kitâbu fi-Iştilâhâti Erbâbu'd-Divân, Düstüru'l-Kitâb, Divânü'l-İnşâ'.

2. Edebî kaynaklar:

a. Dîvân (Kasîde-Rubâî vd.): Ebû Nuvâs, Ebû Temmâm, Hâkîm Enverî, Hâkânî, İbn Zeyd, Hâkîm Nâsır-ı Hüsrev, Hâkîm Nizârî-i Kuhistânî, 'Urfî-i Şîrâzî, Menüçihri, İmru'ü'l-Kays, Emîr Mu'izzî, Şevket-i Buğârî, Dîvân-ı İbnü'r-Rûmî, Ebu'l-'Abbâs, Ka'b b. Züheyr, Nâbigâ, Kemâl-i İsfahânî, Esedî-i Tûsî, Ebu'l-Esved, Hâssân, Ebû İshâk, Mervân b. Ebî Hayfa, Dîvân-ı Kemâl b. Ġyâs, Şâ'ib-i Tebrizî, Ferezdâk, Hâkîm Ezrakî, Kümeyt, Beşşâr b. Bürd, Lebîbî, 'Azmi-zâde, Ġarâ'ibü's-Şığâr, Nevâdirü's-Şebâb, Naẓmu'l-Cevâhir, H'âce Selmân, Ebû Hâtemü'l-Verrâk, el-'Ummânî, Ebu't-Tayyib.

b. Mesnevî: Hâcû-yı Kirmânî, Bostân, Mesnevî-i Mevlevî-i Ma'nevî, Şeyh 'Atţâr, Hâkîm Firdevsî, Ebû Şekûr, Seb'a-i Seyyâre, Ferhâd u Şîrîn, Hâyetü'l-Ebrâr, Sedd-i İskenderî, Leylâ vü Mecnûn, Gül ü Nev-rûz, Nizâmî-i Gencevî, Yûsuf u Züleyhâ.

c. Mensûr eser: Şerhu't-Ta'iyye-i Fergânî, Şerh-i Bânet Su'âd, Şerh-i Gülşen-i Râz, Şerh-i Müşkilât-ı Şeh-nâme, Mecma'u'l-Emsâl, Şerhu Kaşîdetü'l-Bür'e, Gülistân, Hâşiyetü Şerhu Bânet Su'âd, Şerhu'l-Hemziyye, Şerh-i Dîvân-ı Hâkânî.

Eserde Kur'ân'dan, doğrudan veya tefsirler aracılığı ile dolaylı olarak yararlanıldığı, şahit gösterildiği görülmektedir. Hadîsler de, hadîs kitapları vasıtasıyla kaynak oluşturmaktadır. İlmî kaynakların tasnifinden lûgat ve lûgat özelliği gösteren ansiklopedik eserlerle birlikte tefsir ve şerh türü kaynakların çok kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bir tarih eserinin şerhi olması, müracaat edilen tarih, coğrafya ve biyografi kaynaklarının sayısını artırmıştır. Bununla birlikte, gerektiğinde hemen bütün bilim dallarında çok çeşitli eserlere ve şahıslara müracaat edilmiştir. Edebî kaynaklarda dikkati çeken husus ise, klâsik Arap ve klâsik İnan şâirlerinden çokça istifade edildiğidir. Dîvânlarından ya da münferit şiirlerinden alıntı yapılan şâirlerin, eserlerinden ziyade kendi isimleri (ya da mahlâsları) zikredilmektedir. Mesnevî formundaki edebî kaynaklarda daha çok eser isimleri görülmektedir. Mensur türde ise, ağırlıklı olarak edebî eser şerhlerine yer verilmiştir.

C. Türüne göre tasnif:

Kaleme alınma veya ortaya çıkma şekillerine göre kaynak eserler 3 grupta sınıflandırılmıştır.

1. Te'lif kaynaklar: Kâmûs, Bostân, en-Nihâye, Kânûnu'l-Edeb, Müfredât-ı Râğib, el-Evâ'il, el-Furûk, Mecma'u'l-Fürs, Şihâh-ı Cevherî, Lisânü'l-'Arab, el-Yetimetü'l-'Arab, Vefeyâtü'l-A'yân, Nüzhetü'l-Ġulüb, Mu'cemü'l-Büldân, Muqaddimetü'l-Edeb, Kitâbü'l-Enşâb, Mu'ciz-i Ahmed, El-Memâlik ve'l-Mesâlik, İstî'âb, Meşelü's-Sâ'ir, Tehzîb, Mesnevî-i Mevlevî-i Ma'nevî, Risâle-i Mi'râciyye, Tefsîr-i Beyzâvî, el-Mışbâh, el-Lübâb fi'l-Ensâb, Ta'rifât, Esrâru'l-Belâga, Mu'cem, Enîsü'l-'Uşşâk, el-Mücmel, el-Muğrib, el-Bed'ü't-Târîh, Nüzhetü'l-Müştâk fi-İhtirâki'l-Âfâk, 'Acâ'ibü'l-Büldân, Dîvân-ı İbnü'r-Rûmî, el-Muzâf ve'l-Mensûb, Kitâbu'l-Eşkâl, Tabakât, Esâsu'l-Belâga, Kitâbu Mecâzu'l-Ġur'ân, es-Sâmî fi'l-Esâmî, İtkân, Takvîmü'l-Büldân, Câmî'ü't-Tevârîh, Gülistân, Meşâdir-ı Ezerî, Meşâdir-ı Zevzenî, Meşâdir-ı Lâmi'î, 'Umdetü'l-Elfâz, Mürücü'z-Zehab, Risâletü'l-Hudûd, Me'âlimü't-Tenzil, İşârât, Düstüru'l-Kâtib fi-Ta'yîni'l-Merâtib, Keşşâf, Târîh-i İbn Keşîr, Tehzîbü'l-Ensâb, Mu'cemü's-Şu'arâ, Vanqulî, Bahru'l-Ġarâ'ib-i Hâlimî, Apuşka/Luğat-ı Çağatay, Luğat-ı Ni'metu'llâh, Seb'a-i Seyyâre, Ferhâd u Şîrîn, Hâyetü'l-Ebrâr, Sedd-i İskenderî, Leylâ vü Mecnûn, Muğâketü'l-Luğateyn, Mecâlisü'n-

Nefâ'is, Maḥbûbu'l-Kulûb, Ğarâ'ibü's-Şıgar, Nevâdirü's-Şebâb, Vakfiyye, Târîḥ-i Enbiyâ, Menâziru'l-'Avâlim, Tevâriḥ-i Mülûk, Kühü'l-Aḥbâr, Aḥterî, Deḳâyıku'l-Haḳâyıḳ.

2. Tercüme-Şerh/Ta'lik/Hâşiye-Muhtasar şeklindeki kaynaklar: Aristâtilis, Buḳrât, el-Mecisî, Câlînüs, Nazmu'l-Cevâhir, Gül ü Nev-rüz, Terceme-i Ravzatu'l-Ḥaṭib-i Kâsim, Yeskuripdus, Şerḥ-i Ebniye, Şerḥu İştlâḥātu's-Şüfiyyeti Muḫyi'd-dînu'l-'Ârâbî, Şerḥu't-Tâ'iyye-i Ferġânî, Şerḥ-i Bânet Su'âd, Mecma'u'l-Bahreyn /Mecma'u's-Şaġânî, Şerḥ-i Gülşen-i Râz, Şerḥ-i Müşkilât-ı Şeh-nâme, Muhtaşaru'l-Ensâb, Şerḥu Ḳaşıdeti'l-Bür'e, Şerḥu'l-Çaġmînî, Şerḥu'l-Mevâkıf, Şerḥ-i Manzûme-i Şâhidî, Şerḥ-i Şevâhidü'r-Râziyy, Şerḥu'l-Muṭavvel, Şerḥ-i Meşâbih, Ḥâşiyetü Şerḥu Bânet Su'âd, Şerḥu Nuḫbetü'l-Fikr, Şerḥu Edebü'l-Kâtib, Şerḥu Esmâ'i'l-Hüsne, Şerḥu Menâzilü's-Sâ'irîn, Şerḥ-i Tecrid, Şerḥu Hidâyetü'l-Hikme, Şerḥu'l-Hemziyye, Şerḥu'l-Fevâ'idü'l-Ġiyâsiyye, Şerḥu Erba'îne Ḥadîşen, Şerḥu'l-Maḳşûre, Şerḥ-i Maḳâmât, Şerḥu'l-Vâhidî, Şerḥ-i Dîvân-ı Ḥâḳânî, Şerḥ-i Târîḥ-i 'Aynî, Şerḥu'l-Meṭâli', Şerḥ-i Mûciz, Şerḥu'l-Fazliyyât, Şerḥu'l-Faşıḫu'l-'Âmme, Şerḥu'l-Bedî'ât, Şerḥ-i Telvîḫât.

3. Mecmua/Antoloji türündeki kaynaklar: Keşkül, Mecma'u'l-Emsâl, Aşma'î, Ebu'l-Ferec, Emsâl, Kitâbü'l-Kâmil, Nevâdirihî li-İmru'ü'l-Ḳays, Müfredât, eş-Şemîme, İḫtiyârât-ı Bedî'î, Niġaristân.

Bu son grup tasniften de anlaşılacağı üzere, şâhit kaynakları daha çok te'lif eserlerden oluşmakta; ancak, tercüme, şerh, zeyl ve benzeri türlerde meydana getirilmiş eserler de azımsanmayacak bir yekun tutmaktadır. Çeşitli konularda, birçok kaynaktan derleme yoluyla oluşturulan mecmua ve antoloji türü eserler nispeten daha az kullanılmıştır.

Moğol-İlhanlıların tarihi, coğrafyası, etki alanları ve kültürüne dâir önemli bilgiler veren Farsça "Vassâf Tarihi"nin lügat şerhlerinden biri olan "Şerḥ-i Luġât-ı Vassâf", içinde şahıs, eser, boy, millet isimleri ile birlikte Arapça, Farsça, Türkçe, Moğolca 3500 civarında kelime, terim ve deyim açıklık getirmektedir. Şâriḫ Neylî Ahmed Efendi, bilgi ve tecrübesinin tüm imkânlarını kullanarak çok çeşitli konularda, farklı türlerde kaleme alınmış 3 dilden 300'ün üzerinde kaynaktan yararlanmışır. Dolayısıyla bu şerh eseri, "istişhâd" metodu ile yapılan alıntılardan, örneklemelerden oluşan "tanıklı ansiklopedik lügat" mahiyetindedir.

Hangi konu ve eser üzerinde, tek kelime şerhinden bütün bir kitap şerhine kadar hangi hacimde olursa olsun şerh/metin şerhi, önemli ve ciddi bir iştir, ilmî bir ameliyedir. Zengin denilebilecek kadar fazla kaynağa sahip bir şerh örneği üzerinde yaptığımız sınırlı bir tasnif denemesi sonucunda, İslâm medeniyeti sahanlığında bilim ve kültürle ciddi manâda uğraşabilmenin, iyi derecede Arapça, Farsça ve Türkçe bilgisi ile bu medeniyet evrenindeki medreselerde okutulan ilimlere yeterince âşinâlığa ve vukûfa bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde, "misallî sözlük", "tanıklı sözlük" gibi isimlerle tavsif edilen lügatlerin prototipleri, klâsik Arap filolojisi çalışmalarıyla ortaya çıkmış, ilk ve önemli örneğini 11. asırda "Dîvân Luġâti't-Türk"le veren Türk lügatçilik faaliyetlerinin zeminini oluşturmuş; zamanla mensur ve manzum lügatlerin sayısındaki artışı sağlamıştır. Birer filoloji kaynağı sayılabilen birbirinden değerli "şerh" ve "lügat şerhi" çalışmalarının artması ile dil bilgisi ve lügat çalışmaları önemli bir seviye kazanmış, meyvelerini bilhassa 19. yüzyılda Osmanlı sahasında yazılan Türkçe lügatlerle vermiştir. Günümüzde daha kapsamlı, detaylı ve sıhhatli Türkçe sözlüklerin ortaya konması, lügat ve şerh alanındaki birikimin, sabırlı ve titiz ekip çalışmalarıyla değerlendirilebilmesine bağlıdır. Bu yolla hazırlanacak fonksiyonel sözlükler, çeşitli sahalarda ve özellikle Klâsik Türk edebiyatı alanında yapılacak araştırmalara ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

AĞABABA, Naile, *Ortaçağ Türk Dil Bilim Adamları*, Ahenk Yayınları, Van 2006.

- BEDİR, Murteza, “Mütekaddimîn ve Müteahhirîn”, *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, ss. 186-188.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhu’l-Müellifin Fihristi*, (haz.: Mustafa Tatcı-Cemâl Kurnaz), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000.
- DURMUŞ, İsmail, “İstişhâd”, *DİA*, c. XXIII, İstanbul 2001, ss. 396-397.
- EFENDİOĞLU, Mehmet, “Muhadramûn”, *DİA*, c. XXX, İstanbul 2005, ss. 395-396.
- ERDEM, Sadık, “Neylî, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri”, *Yedi İklim*, Aralık 1992 (Ayrı basım).
- ERDEM, Sadık, *Neylî ve Dîvânı*, AKM Yayınları, Ankara 2005.
- GÜMÜŞ, Zehra, *Pîrî Paşa-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî, Tuhfe-i Mîr [Tuhfe-i Şâhidî Şerhi](İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Erciyes Üniversitesi 2006.
- GÜMÜŞ, Zehra “Pîrî Paşazâde Mehmed b. Cemâlî’nin Tuhfe-i Şâhidî Şerhi: Tuhfe-i Mîr”, *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3 (Tunca Kortantamer Özel Sayısı I), Summer 2007, pp. 296-312.
- İslâm Ansiklopedisi*, c. I-XIII, MEB Yayınları, İstanbul.
- KILIÇ, Atabey, *18. YY. ’ın Meşhur Âilelerinden Mîrzâ-zâde*, Laçın Yayınları, Kayseri 2001.
- KILIÇ, Atabey, *Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî ve Divanı*, Kitabevi, İstanbul 2004.
- KILIÇ, Atabey, “Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi ‘Hediyyetü’l-İhvan’”, *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları*, Volume 1/1, 2006, pp. 19-28.
- KILIÇ, Atabey, *Bosnavî Mehmed Necîb, Sübha-i Şıbyân Şerhi Hediyyetü’l-İhvan (İnceleme-Metin)*, Laçın, Kayseri 2007.
- KORTANTAMER, Tunca, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sayı: 8, İzmir 1994, ss. 1-10.
- LEVEND, Agâh Sırrı, “İslâmî Edebiyatın Esasları ve Kaynakları”, *TDAY-Belleten*, 1971, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1989, ss. 159-194.
- LEVEND, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi -Giriş-*, c. I, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî I-VI*, (haz.: Nuri Akbayar-Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- MERÇİL, Erdoğan, “Vassâf”, *İA*, c. XIII, MEB Yayınları, İstanbul 1997, ss. 232-234.
- Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî, *Mâ Lâ Budde Li’l-Edîb Mîne’l-Meşhûri Ve’l-Garîb*, Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi, Râşid Efendi no: 959.
- ÖZ, Yusuf, “Tuhfe-i Vehbi Şerhleri”, *İlmî Araştırmalar*, sayı: 5, İstanbul 1997, ss. 219-232.
- ÖZ, Yusuf, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Konya 1999.
- ÖZDEMİR, Mehmet, “Müvelledûn”, *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, ss. 228-229.
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayii’l-Fudalâ c. II-III, (Şakaik-ı Nu’maniye ve Zeyilleri, c. IV)*, (haz.: Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. I-XXXII, İSAM Yayınları, İstanbul.